

3.3. Numele proprii sînt în măsură, adeseori, să producă neînțelegeri, cu repercusiuni la nivelul traducerii. Fie că este vorba despre onomastice, fie că este vorba despre toponime, hidronime, oronime etc., acestea scot la iveală numeroase aspecte, printre care: practicile traducătorilor și ale revizorilor, alături de mecanismele concrete care acționau în procesul de traducere, utilizarea (sporadică sau constantă) a diferite surse, nivelul de cultură al traducătorilor și, în general, al mediului căruia îi aparțineau etc. Din acest motiv, categoria numelor proprii merită a fi adusă în discuție, spre analiză.

3.3.1.1. O confuzie dintre cele mai sugestive, dar nu mai puțin explicabilă, apare în CB, sub FA 12, 13: „apropie-se șarba se auză, numele *gintulu*”, fapt care nu se întîmplă în CP: „apropie-se o șarbă să auză, numele-i *Rodi*” și nici în textele secolului următor: „mearse o față se asculte, ce o chiama *Rodi*” (NTB), respectiv: „să apropie o slujnică să asculte, pre nume *Rodi*” (BB).

Este de remarcat că, în tendința sa de a urma întocmai textul grecesc, BB redă gr. παιδίσκη prin *slujnică*. Este una din acele situații în care nu se poate aduce nici o obiecție nici uneia din cele două traduceri, oricare dintre ele cerînd o soluție de tip hermeneutic, așadar mai mult sau mai puțin încărcată de subiectivitate. Gr. παις avea atît valoarea ‘copil tînăr de sex masculin, băiat, fiu’, cît și pe cea de ‘tînăr sclav sau servitor’ (lucru valabil și pentru lat. *puer*; cf. și fr. *garçon*). În realitate, există foarte multe texte în care valoarea acestui substantiv nu poate fi cu precizie determinată, probabil și pentru că anticii nu făceau, mereu și în mod obișnuit, o astfel de distincție în asemenea cazuri.

Greșeala are la bază confuzia dintre substantivul comun din slavonă **рѡдѣ** ‘γένος, ἔθνος’ și numele propriu din **и мене рѡди**, și se datorează neatenției, care a făcut ca Bratul să se orienteze ireversibil către subst. **рѡди**, considerat a fi comun. Faptul s-a produs pe fondul unei anume superficialități, întrucît declinarea a II-a, căreia îi aparține acest substantiv, nu prezintă desinența *-i* decît la nominativ-vocativ plural.

3.3.1.2. De asemenea, ceea ce în CP apare redat prin „stoic filosof” (FA 17, 18), în CB pare să constituie o neînțelegere a textului de către traducător: „din stocu filosof”. Se pare că, în acest caz, Bratul a luat numele *stocu* drept toponim, după cum, prin *Picuriia* (FA 17, 18) pare să fi crezut că era vorba despre un toponim, ceea ce nu se întîmplă în CP: „de la epicurii și de la stoic filosof”, în NTB: „den epicuri și stoici filosofi” și nici în BB: „den epicurii și den stoici filosofi”.

3.3.1.3. Vsl. **люди** redînd numele țării, Lidia, este tradus greșit, datorită neînțelegerii, atît în CB, cît și în CP, prin *oamini*, respectiv *oameni* (FA 16, 40), ceea ce nu se va mai întîmpla în NTB și BB: *Lidiia*.

3.3.1.4. Sub FA 14, 24, CB prezintă *Italiă*, iar CP *Italia* redînd sl. **италия**. Deși greșeala pare a aparține traducătorului slav¹ - întrucît este vorba despre Attalia -, mecanismul ei este același: reducerea necunoscutului la cunoscut. Și de această dată, NTB și BB prezintă forma corectă: *Ataliia*.

3.3.1.5. Greșit redat în limba română este și antroponimul *Blasto*, care apare grafiat în textul slavon prin **власти**. Dincolo, așadar, de faptul că una dintre cauzele favorizante ale greșelii stă în confuzia dintre slovele **в** și **ѡ**, trebuie observat că, și aici, lecțiunea textului slavon nu reușește să orienteze corect pe traducător, dimpotrivă. Astfel că Bratul va traduce fragmentul de sub FA 12, 20 prin: „rugară *despunetoriul* postelnicul împăratului”, în vreme ce Coresi va traduce doar „rugară postelnicul împăratului”, adică eliminînd numele. NTB și BB nu vor mai repeta greșeala: „Vlast, mai marele postelnic a lui craiu” (NTB), „Vlast, carele era preste cămara împăratului” (BB)².

3.3.1.6. Merită ales cel puțin un exemplu, deosebit de ilustrativ și plin de sugestii asupra atitudinilor copiștilor față de text în situațiile în care problemele de înțelegere a acestuia generează tot felul de consecințe. Cazul este aparte deoarece este vorba despre numele unui inter punct cardinal. Grecesul Χῶρον (lat. *Caurus*) (FA 27, 12), redat în versiunea slavonă prin **хорѡ**, a fost tradus în CV prin *horu*, iar în CP prin *hor*, de asemenea, în NTB și BB. Deși lectura versetului nu arată cu certitudine că vreunul dintre scriitorii secolului al XVI-lea ar fi înțeles despre ce este vorba, textul lui Bratul arată că acesta a ocolit calea adoptată în celelalte două texte, adică simpla transliterare care, de altfel, nu lămurea prea mult cititorul. Este dificil de știut dacă preotul încearcă să lumineze problema cu mijloacele sale sau este vorba despre o înțelegere greșită a unui cuvînt, deoarece traducerea este *ocolu*. Oricum, traducătorul este lipsit mijloacele necesare, întrucît rezultatul poate fi considerat ca fiind o confuzie a numelui de tradus cu vsl. **хорѡ** ‘χῶρος *corus*’. Faptul poate surprinde întrucît termenul urmează imediat altuia, cu care se află în corelație, și anume sl. **на лива** ‘ad africanum’, redat în același text prin *spre Amiazăzi*, soluție care se va regăsi în BB. Și de data aceasta, autorii CV, CP și NTB optează pentru soluția transcrierii: *liva*.

3.3.1.7. Procedul transcrierii întocmai, fără a avea garanția că receptorul va înțelege textul (și fără a oferi garanția că traducătorul și revizorul au priceput textul), este reluat în FA 17, 19, unde vsl. **арієвъ лєдѣ**

¹ Dacă nu cumva este vorba despre o greșeală de copiere a celui care a tradus și intercalat textul slavon.

² Termenul slavon **власти** apare în *Lexiconul* lui Mardarie Cozianul, sub 438, fiind glosat *biruințe, puteare*.

este redat prin *Ariei led* (CP), pentru care Bratul va încerca traducerea: *Arie lui gheață*. În NTB se înregistrează *Ariopag*, însă glosarea practică aici („Ariopag iaste casa orașului, unde să strîngea deregătorii”) îndepărtează orice suspiciune referitoare la lipsa garanțiilor amintite. Precum în alte situații, textul BB va recurge la textul grecesc, Ἄρειον πάγον, fiind redat prin: *Arionpagon*³. După cum se observă, lipsit de cunoștințe prealabile, cititorul nu se edifică prin simpla traducere, oricît de onestă și de corectă ar fi. Această grijă pentru cititor este caracteristică NTB, care combină soluția glosării cu cea a traducerii care trădează litera textului, dar dezvăluie și oferă cititorului conținuturile acestuia, în formulări care, pentru cititorul român, ating limpezimea, au calitatea brevității și sînt corecte. Totodată, se încearcă astfel, să se creeze o traducere românească, oarecum conformă principiilor exprimate încă de Luther⁴.

3.3.1.8. CB, CV și CP redau în mod solidar sintagma ἄντικρυς Χίον, „contra Chium” (FA 20, 15), prin *Antichihrie*. Greșeala pare a pleca de la traducătorul textului slavon, unde apare: **въ антикхрии**. În mod evident, nici traducătorul slav, dar nici traducătorii și revizorii români nu au confruntat, în acest loc, textul slavon cu un altul. Greșeala va fi îndreptată în NTB și BB, unde apare: „împotriva Hiei”, respectiv: „împotriva Hiului”.

3.3.1.9. Există unele nume compuse care reprezintă calcuri după formele slavone, la rîndul lor, și ele niște calcuri după formele din textul grecesc, alături de care stau calcuri care demonstrează neînțelegerea exactă a textului. Astfel CB optează pentru *Bunu-Opreaște* (FA 27, 8) redînd sl. **добра пристанища**⁵, în vreme ce CV traduce prin *Bunră-Pristaniște*, iar CP prin *Bunul-Răpaus*⁶. Textele NTB și BB se situează în mod deliberat mai aproape de textul grecesc, prin: *Vad* (glosat „Era loc de-a lega corabiia. Grecește îl chieama acel loc Pulcru”), respectiv: *Bune Vaduri*. Alteori, necunoașterea toponimului produce greșeli de lecțiune, cu consecințe corespunzătoare la nivelul redării acestuia în limba română. Astfel apar: *Righiă* (CB, FA 28, 13), *Righia* (cv), dar *Turghia*, în CP, pentru *Rhegium* (în NTB romanizat *Righiia*, în BB precum în greacă - și în slavonă -: *Righion*).

Greșeala diaconului se poate explica prin neatenția revizorului sau chiar a „zețarului” deoarece este posibil ca întregul context pe care îl notase Coresi să fi fost „întru Righia” nu „în Rigia”. În acest caz, se poate crede că s-a omis un *r*, de unde a apărut *intu*, după care s-a mai omis primul *i*, de unde *rgia*; în felul acesta, *intrurighia* devine *inturgia*. Faptele nu se schimbă prea mult, însă, nici printr-o explicație de ordin (tipo)grafic.

3.3.1.10. În „miișul *zborului*” (CB, FA 21, 31), „miișul *gloatei*” (CV), „miișul *spirea*” (CP) probabil că ultimul text face o confuzie. Se încearcă astfel traducerea vsl. **тишникъ спирѣ**, adică χιλιᾶρχω τηῆσπείρης, ‘tribuno cohortis’, unde σπείρα, semnificînd ‘cohors’ este redat în slavonă prin **спира**. Opțiunea din CP este, poate, motivată de impresia că acesta este un nume propriu. Ipoteza este întărită de comportamentul celor care au lucrat la CV, deoarece aici, după secvența susmenționată, se transliterează și **спирѣ**, ceea ce înseamnă că, fie s-a subînțeles că *miișul* nu poate fi decît al *gloatei*, adică sintagma concepută ca unitară a fost declanșată doar de primul termen al ei, ceea ce este mai puțin probabil, fie traducerea copiată (poate una intercalată) a fost revizuită, proces în cadrul căruia s-a observat că **спирѣ**, necunoscut revizorului, nu apare, motiv pentru care a fost considerat nume propriu. Este de menționat că acest termen nu apare în textul slavon, *gloată*, *pîlc* și *zbor* fiind termenii care acoperă noțiunea ‘cohors’.

Referitor la ceea ce apare în textele secolului următor: „căpitanul și reagului” (NTB), „căpitanul polcului” (BB), este de remarcat doar că opțiunile de aici țin de sferele de influență culturală, maghiară, respectiv slavonă, cărora li se supuneau autorii celor două texte și zonele de care aceștia aparțineau.

3.3.2. Privitor la categoria numelor proprii, după cum s-a văzut din analiza situațiilor precedente, dificultățile care survin au ca punct de plecare principiul de care o astfel de traducere ascultă. Altfel spus,

³ Termenul a fost unul dintre cei care au dat oarecare bătaie de cap traducătorilor, modalitatea de rezolvare a problemei fiind calcul, însă unul inadecvat. După cum se știe, *Areopagul* a fost primul tribunal atenian, înființat, conform tradiției, de zeița Atena spre judecarea lui Oreste. Denumirea provine de la locul pe care a fost amplasat tribunalul (colinele lui Ares), gr. πάγος, -ου avînd sensul ‘ceea ce este fix, stabil, punct de reper’, de unde ‘stîncă’, apoi ‘movilă, colină, munte’. De la sensul primordial al termenului, însă, derivase și sensul ‘obiect dur, gheață’. Textul slavon de la baza traducerilor românești din secolul al XVI-lea, spre exemplu, prezintă **ариевъ ледъ**, ceea ce este greșit, deoarece al doilea element avea sensul ‘κρύσταλλος, glacis’, și numai acest sens. (Vezi Bailly, Miklosich; pentru caracterul mai mult sau mai puțin adecvat al formei termenilor grecești din Miklosich, vezi Al. Gafton, *Evoluția*, p. 297.) În acest context, nu mai este sigur nici ce s-a înțeles de către acei traducători prin primul termen.

⁴ Comportamentul acesta este rarissim la autorii BB, mai ales atunci cînd este vorba de a evita termeni de origine slavă, ori greacă.

⁵ Forma slavonă redă grecescul Καλοὺς λιμένας.

⁶ Cea mai bună traducere apare la Coresi, traducătorul CV optînd pentru împrumut, Bratul fiind mai puțin inspirat în acest loc, dar respingînd împrumutul.

calea pe care merge traducătorul, împreună cu tehnica pe care acesta o aplică sînt de natură să orienteze rezultatul traducerii pe o direcție care, o dată aplicată, într-un anumit caz concret poate sau nu să ridice felurite obstacole, insurmontabile sau nu, în calea respectivei traduceri.

3.3.2.1. Sub FA 2, 9 apare sintagma: „victorii dintre rîuri” (CB), „cine viaa între rîuri” (CP). În text este vorba despre realitatea geografică numită în mod curent (în vechime, dar și astăzi) *Mesopotamia*. Traducîndu-se astfel forma din textul slavon: **МЕЖАΟΥ РЪЧИИ**, soluția aleasă a fost aceea a calcului. La rîndul ei, forma slavonă nu este altceva decît un calc după gr. τῆν Μεσοποταμίον, cale pe care merg și autorii BB: „ceia ce lăcuiesc Mijlocul-Rîurilor” (BB). Spre deosebire de acestea, NTB alege o altă cale: „carii viem în Mesopotamiia” (NTB).

După cum se observă, dacă, la origine și în limba în care s-au creat, denumirile de toponime, hidronime, oronime, onomastice etc., sînt dotate cu un sens ca orice substantiv comun, la traducere, ele pot fi traduse prin calchiere (o traducere propriu-zisă), sau pot fi redată întocmai. Pe prima cale merg CB, CP și BB, pe cealaltă NTB. Atît timp cît, pe de o parte, calchiera respectă forma și conținutul expresiei din limba de origine, rezultatul nu produce tulburări în sistemul care a calchiat respectiva expresie, iar, pe de altă parte, forma rezultată în urma transliterării termenului nu trădează forma din limba de origine și nici nu intră, cumva, în coliziune cu vreun element din limba primitoare, oricare din cele două soluții s-ar utiliza, aceea poate fi acceptată.

Dacă, însă, avem în vedere că una dintre caracteristicile vorbitorului este de a uita conținuturile și de a păstra formele - și asta chiar în limba maternă -, devine de înțeles forța cu care acționează tendința de a transla astfel de nume, dintr-o limbă străină în propria limbă, fără a acumula sensuri inteligibile, ci prin acumularea de forme care nu reprezintă mai mult decît o etichetă aplicată unei realități pe care acel vorbitor se simte liber să o conceapă și interpreteze în felul său.

3.3.2.2. Alteori traducerea este explicitată în text, precum sub FA 9, 36: „Întru Iop era oarecarea uceniță cu numele Tavita, ce spuindu grăiaște-se Căprioara” (CB), „E întru Iopea era o uceniță ce-i era numele Tavita, ce se spune grăiaște-se Căprioară” (CP), „În Iopiia era o uceniță anume Tavita (g. *Greceaste, Dorcas*), carea, de veri tîlcui, să zice «capră sălbatecă»” (NTB), „Și în Iopa era oarecarea ucenică, pre nume Tavitha, carea, tîlmăcindu-se, să zice Căprioară” (BB). În toate versiunile, așadar, se dă numele din text, dar se oferă și explicația numelui, de fapt o glosă internă, care există în textul grecesc, preluată de cel slavon, și apoi de cele românești (din textul slavon, CB și CP, din cel grecesc NTB și BB). Practic, autorii români (ca și cel slav) au tradus textul așa cum era el în sursă. Trei versete mai jos, în CB și BB apare *Căprioara*, în CP apare *Sîrna*, adică termenul utilizat în textul slavon; același lucru îl vor face și autorii NTB, cu deosebirea că aceștia vor nota *Dorca*, adică ceea ce apare în textul grecesc. În felul acesta CB și, în mod surprinzător, BB se abat de la textele de la baza lor, utilizînd termenul românesc prin care se traduce respectivul nume (sau cognomen), în vreme ce CP și NTB aleg să nu se abată de la textele pe care le traduceau și consultau. În versetul următor, toate versiunile (românești și slavonă) revin sub autoritatea textului grecesc, iarăși utilizînd numele care apare acolo: Ταβιθά.

3.3.2.3. Sînt cazuri în care termenul de tradus avîndu-și originea în ebraică, versiunile care urmează limbii grecești sau unei alte limbi care a apelat la calc nu au posibilitatea de a opta, necunoscînd decît o singură formă. Astfel se întîmplă în capul 23 din *Geneză*, unde este vorba despre peștera în care a fost îngropată Sarra. În PO și BB apar: *peșterea înduplecată* (PO, *Gen.*, 23, 9) și *peșterea îndoită* (PO, *Gen.*, 23, 17) traducîndu-se astfel magh. „kettös barlang”, care redă gr. τὸ σπήλαιον τὸ διπλοῦν, calchiat în BB prin: „peștira cea îndoită”. Trecînd peste faptul că termenul aici redat, ebr. *Hammakpēlāh*, se referea la țarina cumpărată de Avraam, cu tot cu o peșteră ce se afla acolo și care va fi folosită ca mormînt, se observă cum traducerea greacă, neconfruntată cu un text ebraic, va impune această soluție, orice posibilitate de opțiune pentru traducătorii care nu pleacă din ebraică fiind exclusă.

3.3.2.4. Alteori opțiunea există, iar alegerea se face conform principiilor de la baza versiunii respective. Sub FA 13, 6, apare un personaj numit Vari Isus (CB, CP) care, două versete mai jos, este numit „Elima vrăjitorul” (CB, NTB, BB), dar nu și în CP, unde acesta este numit „Elima Vîlhva”, întocmai precum în textul slavon (vsl. **ВЛѢХВЪ** avea sensul ‘μόντις, vates; magus, incantator’). Versiunea coresiană optează pentru această soluție, în concordanță cu reputația pe care diaconul o avea de stabilit (că versiunea sa este conformă cu textul sacru, are caracter ortodox și este lipsită de infiltrațiile occidentale ale Reformei), dar și apelînd la limba de cultură din spațiul ortodox⁷. Toate acestea au loc în contextul în care, imediat, în text urmează o precizare pe care diaconul o traduce, întocmai precum celelalte texte: „așa se spune numele lui”.

⁷ De altfel, denumirea din CP nu era necunoscută în spațiul românesc.

3.3.2.5. Urmarea fidelă a modelului asumat rămîne caracteristica BB, numele ebr. *Kirjath-Hutsoth* apare aici sub forma sintagmei din: „Și mearse Valaám cu Valac și veniră la *cetățile curților*”. (BB, *Num.*, 22, 39), deoarece textul grecesc prezintă εἰς πόλεις ἐπαύλων.